

AgEcon SEARCH
RESEARCH IN AGRICULTURAL & APPLIED ECONOMICS

The World's Largest Open Access Agricultural & Applied Economics Digital Library

This document is discoverable and free to researchers across the globe due to the work of AgEcon Search.

Help ensure our sustainability.

Give to AgEcon Search

AgEcon Search
<http://ageconsearch.umn.edu>
aesearch@umn.edu

*Papers downloaded from **AgEcon Search** may be used for non-commercial purposes and personal study only. No other use, including posting to another Internet site, is permitted without permission from the copyright owner (not AgEcon Search), or as allowed under the provisions of Fair Use, U.S. Copyright Act, Title 17 U.S.C.*

Небојша Гијић,
Гордана Ђуретић,
Сузана Пајић

Факултет за образовање руководећих кадрова у привреди, Београд

УТИЦАЈ КАРАКТЕРОЛОГИЈЕ СРБА НА ВРЕДНОВАЊЕ РАДА У СРБИЈИ

Апстракт

Криза вредности рада има предвидљиве последице, пре свега економске. Она утиче на мотивацију радника, умањујући такмичарски дух, тежњу за изузетношћу, усмереност на постигнућа и темељност у обављању задатака. Криза вредности рада потиче од двојства радне и антирадне етике у Србији. На ову појаву треба надовезати и актуелни експлоататорски капитализам, у коме се радници максимално изабљују за мизерне надокнаде. Када се на ове факторе дода историјско наслеђе и менталитет, добија се заокружена слика о кризи вредности рада у Србији. Промене у вредностима су предуслов успешних друштвених промена. Неопходно је, дакле, раскрстити са остацима из феудализма, турског ropства, комунизма и кризе деведесетих, и афирмисати радну етику.

Кључне речи: Рад, радна етика, карактер, вредности.

INFLUENCE OF SERBS CHARACTEROLOGY ON WORK VALUATION IN SERBIA

Abstract

The crisis of values has predictable consequences, primarily economic. It affects the motivation of workers, reducing the competitive spirit, striving for excellence, focusing on achievements and thoroughness in performing duties. The crisis of values has origin in dualism of anti-work and work ethic in Serbia. To this phenomenon we should add current exploitative capitalism, where workers are maximum exploited for miserable compensation. When these factors add to the historical legacy and mentality, we get the rounded picture for the crisis of values in Serbia. Changes in values are a prerequisite of successful social change. It is necessary, therefore, to dispense with the remnants of feudalism, the Turkish oppression, communism and the crisis of the nineties, and affirm the work ethic.

Keywords: Work, work ethic, character and values.

Увод

У нашем друштву постоји извесна инфлација криза. На аномију 80-их дошла је пропаст деведесетих, а затим и транзиција. Сем економије, политике, државних граница, установа и идентитета, у кризи су и вредности. Ова последња категорија јединствена је из два разлога: скривености и темељности. Вредности су скривене, а за површног

посматрача и невидљиве, јер се углавном подразумевају и стичу у најранијем добу, темељне су, јер одређују уверења, ставове, а преко њих и понашање. Овај психолошки процес има и социјалну паралелу: друштвене вредности на посредан, али изванредан начин одређују друштвена понашања. Поред многих друштвених турбуленција на овим просторима, веома битан фактор за разумевање односа Срба према раду и пословању, јесте и сагледавање карактерологије нашег народа. Међутим, да бисмо разумели однос Срба према раду, потребно је сагледати целокупни контекст привређивања у Србији.

Одређени народи, под претпоставком да се нису много мешали са осталим народима, имају и врло специфичне карактеристике. Све је дато у генима, како у погледу телесне грађе, тако и у погледу суптилних психичких функција мозга¹ На тлу садашње Србије и у овим историјским околностима, антрополошки материјал указује на велику измешаност расних типова. Овај део света је био топоница народа, где су се мешале цивилизације, расе и обичаји. Све указује на висококвалитетни склад између домородаца и миграната и расно мешање. Због тога, није лако објаснити и дефинисати психологију српског народа и његов карактер. По свему судећи, Балкан је веома плодно тле за развијање тзв. шизофрених црта карактера. Сукоб овде присутних култура је довео до тога да данас постоји велики број људи без идентитета на овим просторима. Срби су кроз историју трпели разне утицаје на своје национално биће, и израсли су у посебан психолошки тип.

Није једноставно објаснити сложеност фактора који утичу на ниско вредновање рада у Србији. Овде је, пре свега, фокус усмерен на менталитет српског народа. Циљ овог рада није критиковање нашег народа, поготову не појединаца који поштено и марљиво раде. Циљ је да се кроз идентификацију најочљивијих особина српског народа (углавном негативних), пружи скроман допринос подизању свести целокупног нашег друштва. Све наведене, обухваћене особине, директно, или индиректно, детерминишу однос наших људи према раду, или објашњавају њихово понашање на радном месту. Наравно, постоје и многи други објективни и оправдани фактори, као што је актуелни немилосрдни капитализам, у коме су зараде запослених мизерне, док савремени предузетници стичу енормне зараде. Као што народ некада није хтео да ради за богаћење турских спахија, данас не жели да буде експлоатисан од стране савремених богаташа.

1. Главне особине у Срба

Наш познати психолог Владета Јеротић, као главне наводи следеће особине Срба: 1. правдољубивост, 2. пркос и тврдоглавост, 3. смеша или смена наивности и претеране сумњичавости, 4. смеша или смена паганског и хришћанског бића, 5. афективна раздражљивост, 6. завидност, 7. неподношење разлике у мишљењу, 8. неиздржљивост у послу и плановима, 9. упоредо неговање у себи борца (најчешће за правду) и жртве, 10. склоност утопијском и неостваривом, 11. идентификација са агресором, заостала од турског времена (грубост и суровост) и 12. подложност утицају и релативно брзој асимилацији.²

Психијатар проф. др Марић у категорију коју је назвао „српски синдромашки квартет“ сврстава: тугу, трпњу, мазохизам и инат.³ Наведене особине су у доброј

¹ Марић Јован 1998., *Какви смо ми Срби?*, Београд, Барекс, 58..

² Јеротић Владета 2003., *Србија и Срби*, Београд, Арс Либри, 150.

³ Marić Jovan 1998., *Kakvi smo mi Srbi?*, Beograd, Bareks, 113.

мери последица турске владавине. Јеротић у ове црте карактера убраја и следеће: покорност, понизност и морална мимикрија, издајство, неповерљивост и крути традиционализам, „српски инат“, повлачење у себе и истрајавање.⁴

Све опсервације указују да је туга у 20. в. превалентно стање српског духа, и да ће још дуго трајати, јер се не назиру периоди благостања и срећније будућности. Жртва, а не стваралаштво које му обогаћује живот, јесте непресушни идеал нашег човека, и његова неодложна потреба. Пошто се циљеви које је он себи поставио, и које данас поставља, углавном не остварују, он у магнуењу тренутка у којем сазнаје да нема, почиње да призива дух предака.⁵ Обузет славом предака (које није ни било) и опчињен заносом мучеништва, наш човек замишља да остварење његових циљева обавезно подразумева борбу. Страст борбе, али јалове борбе, део је менталне структуре српског бића у којој предњачи духовна сфера нације. Способност да се одолева хришћанско је и византијско својство, и традиција је православља. Оно нам осигурава или трпљење или борбу непрестану – до уништења.

Инат је унутрашња потреба да се своја ствар доведе до краја. Ова особина даје Србину ону енергију истрајавања, преживљавања. Инат просто тражи трпњу и мазохизам. Инат и тврдоглавост су психолошки веома близу. Марић истиче да је за „Србијанце“ типичан инат, за „Босанце“ тврдоглавост. Биљана Спасић наведеним особинама имплицира: одсуство мудрости и лукавства („боље рат, него пакт“), митоманију, култ „небеске Србије“, национални мазохизам...⁶

1.1. Изразито негативне особине у Срба

Др Марић сматра да је завист једна од кључних особина нашег народа.⁷ Завист је негативна морална психолошка одредница која у својој суштини има следеће елементе: не може да се поднесе успех другог, осећај непријатности када се други радује радост са неким ко је успешнији и сл. Није битно да завидљивац буде суштински бољи и успешнији од других, него да они то не буду од њега. Злоба би могла да се дефинише као хтење туђега зла. Наш човек више воли туђе зло, него ли своје добро. Он је злопамтило – увреду памти до смрти. Ове карактеристике воде ка мржњи као жељи за уништењем објекта који се мрзи. Предворје зависти су зајевнице и неслоге.

Дворниковић је посебно анализирао феномен „човека паука“.⁸ Човек паук свога брата, човека у невољи не помаже, него исисава. Прави човек човека у невољи помаже, млакоња избегава, а паук прискаче да обореног и слабог исише. Ова предаторско – зверска особина је засигурно последица жеље да се од другог буде бољи по сваку цену. Једини циљ каријеристе јесте богатство, друштвени углед и положај. За идеју он не зна, али налази начина да идеју упрегне у своја кола.

Ове одвратне црте карактера вероватно воде порекло из сиромаштва. Ако искрено признамо себи, сиромаштво је најдужа српска традиција. У свести српског народа преовлађује осећање да се нема и онда када се има (дух сиромаштва). Наш човек нема, јер још није створио, а не ствара себи, већ потомству. Потомство не

⁴ Јеротић Владета 1999., Вера и нација, Београд, Арс Либри, 56.

⁵ Лужански Тешић Душан 2004., Магија понављања истог, Београд, Пркос, 15.

⁶ Спасић Биљана 2005., Зашто Срби нестају?, Ужице, Графичар, 244-246.

⁷ Марић Јован 1998., Какви смо ми Срби?, Београд, Барекс, 13.

⁸ Дворниковић Владимир 1995., Борба идеја, Београд, Терсит, 146.

ствара ради одржања живота и из љубави, већ да би имао ко да га дохрани и сахрани. Вероватно је наша традиционална беда одиграла пресудну улогу у формирању склоности ка обманам – да се прикажемо бољим него што јесмо. Овај фактор је развио и тежњу за друштвеним угледом.⁹

Српски темперамент је изродио још неке негативне особине, као последицу неадекватно каналисане емоционалности: примитивизам, бахатост и нарцизам. Примитивизам је недовољна емоционална разуђеност и софистицираност, одсуство суптилности. Балкански примитивизам је карактеристичан за све народе на овом полуострву, не само за Србе. Српски нереални нарцизам доприноси нереалном процењивању стварности. И бахатост и нарцизам карактеришу нереални доживљај себе у односу на остали свет. Спорове радије решавамо физичком силом, него вербалним надмудривањем. У глобалу, Срби не умеју да воде разговор.¹⁰ Наши људи разговарају са прстом на обарачу, преко нишана и мушице. Због тога овом друштву недостаје чисте истине о себи. Нетолерантан став према неистомишљеницима се такође уклапа у нашу балканску бахатост и примитивизам.

Од негативних особина у Срба, проф. Марић наводи још и: лукавост, сналажљивост, домишљатост, дволичност, лицемерје, поквареност, полтронство...¹¹ Неповерљивост и затвореност наших људи према сваком, па и најближем, достиже високе размере. Србин је и рођени критизер. Што је спорији и лошији у раду, бржи је у критици и приговору.

У неумереност спада доста категорија: алаовост, брига, бахатост, осетљивост и сл. Интересантна српска мана је неумереност у јелу и пићу. Вероватно је последица духа сиромаштва и потреба за картарзом кроз телесна задовољства. Православље обавезује вернике на многе постове управо да би се извршила превенција „словенског крканлука“, који се потенцијално високо котира као духовна опасност. Родитељска брига за своју децу је, такође, претерана. Превиђају се пропусти деце и постоји ужасна унутрашња потреба да се учини све за своје дете (протекција, неоправдана правна заштита). Ово је уочљиво и код медитеранских народа.

Посебну категорију неумерености заузима српски свезналац (Дворниковић каже „свезнадар“).¹² Наш свезналац је свеобухватнији од свих универзалних светских генија, спецификум. Својим видицима и стваралачким потезима превазилази све врсте рада, знања и стваралаштва. За ширину и замах његовог скока нема граница. Он ће свуда спасилачки да прискочи, све да поравна, свуда добаци своју спасоносну реч. Након тога, он иде даље, јер је нацији преко потребан свуда и увек. Заједнички профил свих свезналаца је: 1. бескрајно поуздање у себе и своју неограничену стваралачку генијалност, и 2. бескрајно несхватање и нерегистровање оне суштине и вредности о којој се ради у сваком дубљем стварању. Може се рећи да овакав универзалац не „стоји“, већ „лебди“. Он је свуда и нигде, све и ништа.

1.2. Српска емоционалност и позитивне особине

Срби, као и сви Словени, поседују енормни потенцијал за емоционалност. Срби поседују „топлу“ словенску душу и обележава их питома православље.

⁹ Лужански Тешић Душан 2004., Магија понављања истог, Београд, Пркос, 15.

¹⁰ Шушњић Ђуро 1997., *Дијалог и толеранција*, Београд, Чигоја штампа, 17.

¹¹ Марић Јован 1998., *Какви смо ми Срби?*, Београд, Барекс, 138.

¹² Дворниковић Владимир 1995., *Борба идеја*, Београд, Терсит, 142.

Уопште, за разлику од западњака, Словени у већој мери поседују простодушност у комуникацији, отвореност и спремност емотивног давања другима, способност емпатије и сл. Турски утицаји нису угушили српску емоционалност, али су је моделирали додавајући јој агресивност, тачније афекат и страст.¹³

Динарски тип људи преовлађује у моравској Србији. Овај тип карактеришу: патријархални живот, национални понос, осећајност, идеал правде, питање части.¹⁴ Јеротић је допунио и модификовао овај списак особина: виолентност, импулсивност која често доводи до непромишљених осветољубивих поступака, ирационално расуђивање, жив, слободарски дух и богата имагинација, осећајност, склоност ка импровизацији, охолост, култ према прецима, несталност и несистематичност.¹⁵ Цвијић додаје још и склоност ка мистичноме, тајанственоме, мистичној логици.¹⁶ Темперамент је енергичан и импулсиван, и по психичком типу се сврстава у колерични и сангвинични. По својој емоционалној структури, Срби су циклотомни, што подразумева осцилацију расположења у правцу туге и веселости, при чему је туга претежније стање.

Егоцентрична осетљивост, као патријархални рудимент, јесте бодљикавост и најеженост на најмању повреду личног интегритета. У просеку, већина наших људи практикује и воли да се држи монолога при комуницирању. Постоји неколико могућих разлога за то: 1. екстровертност, сангвинични темперамент, 2. много говори онај ко је као дете био грубо ућуткиван од стране своје најближе околине, 3. осећај инфериорности, 4. нарцисоидност, 5. агресивност, 6. фанатизам у циљу „испирања мозга“.¹⁷

Када се у херојско-патријархалном друштву за некога каже да је добар, то значи да је храбар и чојствен, постојан и поуздан, човек од речи и образа, вазда спреман на крајњу жртву. Наглашена идеологија јунаштва у српској традицији није ништа друго до колективна борба против стрепње. Развитком хришћанске идеје долази до диференцирања страхова на, условно речено, добре и лоше. Добар страх је од Бога који у себи сажима људски обзир према другоме, срамоту, стид, кривицу и позив да се учини нешто за добробит целе заједнице. Лош страх је нечастан: страх од беде, пораза, кукавичлука... Дружење са страхом, у српској традицији, сам је живот. Страх је у директној вези са несмањеним животним нагоном. Српска традиција чојства и јунаштва је мобилизација против неславног, срамотног страха, која у себи садржи и онај други, племенити страх. Кукавица је онај ко одбије да брани свој понос, да се морално и физички сукоби са оним ко га изазива, ко одбија да се суочи са ризиком, поразом или смрћу. Смрт се иначе доживљава пагански, и контакт са њом је уобичајен. Најјачи бол неутралише онај слабији, и отуда је наш народ пословично храбрији у овоземаљским стрепњама и потенцијалним кукавичлудима. Сетимо се само оних гротескних певања и играња за време НАТО бомбардовања. Када једна врло свесна психолошка анализа буде успела да тачно прикаже природу душе Срба, прво место, у реду особина којима се одликују, заузеће верност. Верност овог народа се кроз историју огледала у „слепом праћењу вођа“. У сјајном, традиционалном руху простоте и верности, овај народ је, у крвавој трагедији, имао своју улогу: видну, дугу, мучну и витешку. После

¹³ Марић Јован 1998., *Какви смо ми Срби?*, Београд, Барекс, 62.

¹⁴ Цвијић Јован 1991., *Балканско полуострво*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 337.

¹⁵ Јеротић Владета 1999., *Вера и нација*, Београд, Арс Либри, 56.

¹⁶ Цвијић Јован 1991., *Балканско полуострво*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 346.

¹⁷ Јеротић Владета 2003., *Србија и Срби*, Београд, Арс Либри, 161.

Балканских ратова и каснијих славних победа српски народ је окарактерисан као ратнички народ. Ко је иоле изучавао етнологију и историју човечанства увидео би да су кроз векове ратничким народима сматрани народи који су борбу доживљавали као занат. Истина је да се српски народ много борио, али је исто тако и чињеница да српски народ није освајао, већ је бранио територију. Задобијањем слободе и познањем њеног значаја, Срби су непосредно после тога заволели и ценили рад.¹⁸

Јадиковање је једна од првих српских психотерапија, избацивање оног што трује душу и тело. Јадање је Србима постало навика, а српски језик је препун уздаха, жалби, захева да нас оставе на миру. Две опречне стазе воде у древну српску прошлост. Једна је традиција јунаштва и потискивања страхова, а друга извлачење страхова на видело, њихово освештавање и превладавање. Наш народ се са страхом храбро носио, али уз знатан психолошки улог.

Срби су, генерално, духовит народ. Запажа се, међутим, да невин, слаткаст и ведар хумор није одлика нашег народа.¹⁹ Из комике на бази антипатије, одвратности и горчине, развија се сатира и иронија, досетке и шале са оштрицом руга. Сатира своје оштрице управља увек на неки објекат или лице. Сатира је горка, а иронија љута. Сарказам делује као отровна киселина, док алузија може да боцне или печне. Умна иронија и пржећи сарказам нису превасходно карактеристике људи са села. Сељак нема афинитет за тананост ироније, а за оштрицу сарказма му недостају бол и горчина озлеђене градске душе.²⁰ Српски хумор офанзивног духа је супротан флегматичном смеху задовољства. За нашег човека, смех је својеврсан вентил и олакшање. Смисао за еротско-динамичку псовачку формулу, Дворниковић везује за „сидистички перверзитет“, за силовање, и Турке који су сваку победу доживљавали и као вршење полне силе над непријатељем.²¹ Окупираност сексом и еротиком, бујна сексуална фантазија, спремност за еротским добацивањем и удварањем, наша је типична карактерна особина.

2. Каква је вредност рада у Србији?

Многи аутори, од Монтеѕкјеа, преко Вебера, до савремених харвардских професора Лендса и Хантингтона, истичу вредности као основу друштвеног развоја.²² Да ли се и бројни проблеми нашег друштва могу објаснити кризом вредности и, што је још важније, може ли развој система вредности бити решење?

Вредност рада подразумева да је рад лично и друштвено пожељан. Из ње произлази позитиван однос према раду и добре радне навике као понашање. Скуп оваквих вредности, ставова и понашања чини радну етику. Данас се радна етика сматра основном вештином и основним чиниоцем запошљивости. Њене ставке су марљивост, одговорност, осећај за ред, делотворност, предузимљивост, темељност, тачност, штедљивост, поштење и споразумевање.

Од свих вредности, рад стоји у најтешњој вези са привредом, запошљавањем и зарадом. Могли бисмо тврдити да је тиме и најактуелнија вредност, имајући

¹⁸ Тодорова Марија 1998., *Имагинарни Балкан, XX век*, Београд

¹⁹ Дворниковић Владимир 1995., *Борба идеја*, Београд, Терсит, 101.

²⁰ Нодило Натко 2003., *Стара Вјера Срба и Хрвата*, Београд, МВТЦ, 12.

²¹ Марић Јован 1998., *Какви смо ми Срби?*, Београд, Барекс, 166.

²² Landes D., *Wealth And Poverty Of Nations*, London 1998; Huntington, S., »Cultures in the 21st Century: Conflicts and Convergences«, *uvodno izlaganje*, Colorado College's 125th Anniversary Symposium.

у виду истраживање ЦЕСИД-а (јун 2007.), у којем су испитаници као приоритете одредили на првом месту економски развој (59%), затим смањење незапослености (49%) и побољшање животног стандарда (46%).²³

2.1. О раду у Срба

Доста теоријских дела су се бавила вредношћу рада у Србији. Почев од Цвијића који је много писао о значају „работе“ код централног типа: „Кроз цео живот је за човека овога типа главно ‘работа’“.²⁴ Овај појам је у врло необичном односу са радном етиком, делом истоветан, а делом управо супротан. Практични, окретни и активни, ови „работљивци“ су уједно склони превари и избегавању напорног рада. Срби нису „радољупци“ који много раде и уживају у раду. У нашем односу према раду било је и турског калемљења, а у новије време и комунистички самоуправни систем је још више глорификовао нерад.²⁵ Већ у ђачким клупама почиње позивање на генијалност и бедно глупавило рада. На већој цени је нерад и сналажљивост.

Дворниковић у Карактерологији Југословена идентификује проблем да „Југословен јесте борац, али није радник, није организатор“.²⁶ Још је критичнији према работи: „Велики део те ‘работе’ у ствари је тражење ‘леба без мотике’“. Он експлицитно поставља питање јесу ли Југословени лењ народ, и одговара потврдно. Многи делови његове аргументације делују забрињавајуће, и актуелни су и данас, након седам деценија: осуда бубалица и штребера у образовању, алкавост, површност, занемаривање способних и вредних људи, спорост у раду а брзина у критици туђег рада, лењост и неодговорност службеника запослених по партијској линији, велика амплитуда крајњег напора и крајњег нерада, склоност ка успеху преко ноћи и неспособност за истрајан постепени рад... Нарочито истиче „југословенски кондиционал“: уверење многих да би могли, само кад би хтели, које у ствари прикрива одсуство рада и остварења. Управо недостатак активног испољавања потенцијала Дворниковић идентификује као основни проблем и поставља за најважнију дијагнозу свог монументалног дела. Дворниковић наводи и да се Југословени налазе на „критичном прелазу“ из старог у нови, бржи темпо живота и рада. Овај прелаз звучи веома актуелно у условима транзиције.

Неодговорно коришћење ресурса је стандард понашања: 1. време (у радно време се спава, игра шах, читају новине, лакирају нокти, иде на пијацу...), 2. новац (на презентацију одлазе милиони - стимулације се додељују блиским, подобним и симпатичним, у трошкове улазе поједине луксузне набавке док за најосновније нема новца), 3. телефон, (зову се рођаци у иностранству), 4. фотокопир (деци се фотокопирају књиге за факултет), 5. интернет (сурфује се и играју игрице).

Уобичајени су и: спорост у обављању задатака (већ у успореном јављању на телефон), непоштовање клијента (неуслужни шалтерски радници, трговци и конобари) и површност (развијеност сензационалистичког на уштрб истраживачког новинарства). Просто смо се навикли да ништа не функционише како треба: ис-

²³ www.vesti.rs/Politika/Cesid-Malo-poverenja-u-institucije.html

²⁴ Цвијић Јован 1991., **Балканско полуострво**, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 411.

²⁵ Марић Јован 1998., *Какви смо ми Срби?*, Београд, Барекс, 184.

²⁶ Дворниковић Владимир 1990., **Карактерологија Југословена**, Просвета, Београд, 652.

кључења струје, воде, двојници на телефону, рупе на путу... Да проблеми долазе са „врха“ јасно доказују скупштински преноси: људи чије плате износе десетоструки државни просек чак се ни не појављују на радном месту, а кад дођу не поштују дневни ред, бавећи се свиме сем својим задацима. Делотворност је стога веома ниска. Поставља се питање како ће учитељи спровести ред, ако са причањем, добацивањем и разговорима мобилним телефонима не може да се избори српски Парламент, храм демократије и општег интереса, највиша институција нашег друштва.

Чак и када је појединац лично на штети, његово реаговање је ублажено извесним осећајем саучесништва, јер, „сви тако раде“. Следећи разлог је одсуство одговорности. Ако покушамо да се распитамо ко је одговоран за одређени проблем, по правилу нећемо добити одговор. То ствара утисак да је проблем неизбежан и нерешив, да је напосто у питању судбина. Најзад, примери попут ових се веома ретко износе у јавности, а скоро никад нису предмет истраживања и јавне дебате.

Једини уходан начин да одомаћене неодговорност, површност и лењост ипак продру у јавност је црна хроника. Тек увид у функционисање друштва и понашање грађана допушта да идентификовани проблем назовемо кризом вредности рада. Она се испољава у поменутом резултату анкете „Колико радимо“, да нерад нема везе са немаштином.²⁷

Дворниковић идентификује историјско-социјални узрок слабог вредновања рада. У линији мероплах-раја-печалбар он види континуитет рада који није вредност. „Рад сељака за паразитског господара или за непријатеља, да му све уништи или однесе, губио је сваки смисао и могао је тога човека само деморалисати. А рад који је само ‘печал’ није уопште никакав рад, никаква душевно-морална целина рад – стварање – успех – награда, него мучење за голи живот, омраза сваког посла и унижавање човека и рада.“²⁸

Данас овој линији свакако треба придодати комунизам. Утицај овог револуционарног покрета на вредност рада је веома занимљив, јер је управо супротан од предвиђеног. Комунизам је, наиме, био заснован на раду и радницима, и по спровођењу у нашој земљи делом се држао тих смерница. Омладинске радне акције, ударништво, култура (Песма раду), систем вредновања (Ариф Хералић, ливац-ударник на новчаници од 10 динара) били су светли примери. Међутим, временом су селекција по подобности, уравниловке и прекомерно запошљавање створили сасвим другачији миље. Велику улогу је имао и вештачки и незаслужено високи животни стандард грађана – заснован не на раду и привреди већ на помоћи и кредитима. И у самим основама, комунистичка идеологија била је супротстављена ставкама радне етике: друштвена својина је ослабила личну одговорност („свачијеничије“) а Марксово правило „од свакога према могућностима, свакоме према потребама“ обесхрабрује марљивост и труд.

Најзад, на овакву историјску подлогу долази криза деведесетих. Прекомерно запошљавање заменио је нови пословни феномен: принудни одмор. Деца која су одрастала у том времену заувек ће се сећати да њихови вредни, образовани и поштени родитељи нису имали ни за доручак, а камоли за џепарац, док су деца лопова, шверцера, лактароша и шићарџија имала и новац и углед и будућност.

Уз ове дијахронијске разлоге постоји и један синхронијски. У разговору са радницима најчешће се чује следећи аргумент: „Систем не награђује рад. Ако се максимално трудим нећу бити награђен. Осећају се глупо што дупло радим а исто

²⁷ Повезано са Панџић Д. 1995., „Доминантне вредносне оријентације у Србији и могућности настанка цивилног друштва“, **Потиснуто цивилно друштво**, Београд, 79-80.

²⁸ Дворниковић, Владимир 1990, **Карактерологија Југословена**, Просвета, Београд, 665.

сам плаћен као и остали. Штавише, бићу озлојеђен јер ће се стимулације ипак делити, али не онима који најбоље раде. Што је најгоре, колеге ће ми замерити што таласам и правим им посао, а можда чак и послодавац“. Ради се о снажном и оправданом аргументу, заснованом на животном искуству.

2.2. Подаци о ефективности рада у Србији

Агенција Фактор плус је у новембру 2006. спровела анкету „Колико радимо“.²⁹ Ова анкета пружа прилично негативну слику вредности рада у Србији: изрека која највише одговара нашем менталитету а тиче се рада је „пуно пара, мало рада“, а запослени се у великом броју случајева осећају мрзоволно и монотono. Нарочито је занимљив налаз да, иако 70,3% испитаних сматра да нисмо земља у којој се пуно ради, 26,8% сматра да нерад нема никакве везе са лошом економском ситуацијом у земљи (!), док само 12,8% тврди да су то двоје тесно повезани. Пилот-истраживање Центра за савремену едукацију открило је да послодавци као највећи недостатак данашњих радника идентификују ставке радне етике (пре свега одговорност, темељност и предузимљивост), испред образовања. Истраживање Светског економског форума (2006.) идентификује радну етику као пети највећи разлог – и први на који појединац може непосредно да утиче – за изражену неконкурентност српске привреде. Тачније, од стицања неславне титуле најнеконкурентније привреде у региону осигурани смо само убедљиво нижом позицијом Албаније.

Са друге стране, резултати обимне Ингелхартове Светске студије вредности не говоре у прилог кризе вредности рада у Србији.³⁰ Њен богати упоредни оквир доноси збуњујуће податке. Тако у трећем и четвртном таласу (1996. и 2001.) српски одговори на питање Ц008 (Рад у поређењу са слободним временом) показују да више ценимо рад од Јапана, Норвешке и САД, а мање од Индије, Ирана, Турске, и нарочито Албаније. Сличне збуњујуће односе пронаћи ћемо и у питању А005 (Значај посла у животу), Ц059 (Праведност: способнија службеница је више плаћена) и Е040 (Напоран рад доноси успех).

Ефективна радна недеља у земљама ЕУ износи у просеку 39,5 сати, у Србији је поражавајућих 30 сати и 25 минута, показују подаци Уније послодаваца (2010.). Запослени у Србији на послу раде убедљиво најмање у поређењу са радницима било које од земаља Европске уније. По истраживану Преса, европски просек недељно је 39,5 ефективних радних сати, а у нашој земљи он износи само 30 сати и 25 минута.³¹ Треба нагласити да је овај однос још неповољнији за нас када се узму у обзир само подаци из државне службе. У Унији послодаваца Србије кажу да је у државном сектору тај просек поражавајућих 18 сати и 20 минута, али просек прављају приватна предузећа где запослени недељно ефективно у послу проведу 36 сати и 15 минута.

Ефективност рада у јавном сектору је, дакле, много мања него у приватном. Према наведеним истраживањима у приватним компанијама се ефективно ради седам сати и 15 минута дневно, док се на истим радним местима у јавном сектору ради само три сата и 40 минута. Радници код приватника имају проблеме и због

²⁹ Fajgelj Andrej, *Kriza vrednosti rada*, www.vidovdan.org/arhiva/print989.html.

³⁰ Fajgelj Andrej, *Kriza vrednosti rada*, www.vidovdan.org/arhiva/print989.html.

³¹ Марковић Р. Ж., *Срби раде најмање у Европи* www.pressonline.rs/.../Istraživanje+Pressa%3A+Srbi+rade+najmanje+u+Evropi! Beograd 04. 08. 2010 Press.

тога што често имају мање плате него они у јавном сектору. На пример, за грађевинске послове код приватника је плата 26.000, а у државној фирми око 40.000 динара. Тога радници у приватном сектору често нису свесни. У јавном сектору је број боловања и дозвољених излазака са посла дупло већи него у приватном. У државним установама не постоји дисциплина, сви чине услуге једни другима и покривају се. Продуктивност у јавном сектору је велика једино у највећим компанијама, као што је „Телеком“, где се понекад више ради него и у приватним фирмама. Годинама се спроводи такозвано непродуктивно запошљавање, нарочито по страначким и рођачким линијама. Са друге стране, имамо преобимну администрацију па се често дешава да људи немају чак ни где да седе.

Може се констатовати да је наша земља сиромашна, због чега су улагања у раднике много мања него на Западу. У Америци се годишње потроши 60 милијарди долара за политику хумане продуктивности, како би се угодило запосленима на радном месту. Њихова филозофија је да само задовољан радник може да ради квалитетно. И зато они са само 10% већом продуктивношћу направе 400 милијарди долара годишњих уштеда. Код нас је друштво много сиромашније, па се мање и улаже у раднике. Ипак, понекад похвала или ситна награда могу бити велики мотив за радника.

2.3. Последице и решење

Морамо се запитати који су узроци овакве кризе? Ирена Ристић је, по узору на Вебера, проучавала утицај религије на вредност рада. Њена контроверзна теза је да православље није погодно за развој вредности рада и радне етике.³² Иако се заснива на недовољно основаној претпоставци искључиве контемплативности и оноземаљског усмерења Источне цркве, њена аргументација се дотиче многих стварних проблема преласка из духовне у друштвену сферу (врлина трпљења, став према активизму, стицању богатства...). Иначе, радна етика се дуго сматрала неразводјивом од протестантизма и западне цивилизације. Основни разлог за ово је била управо контемплативност истока (спрам западног активизма). Ово гледиште је грубо оповргнуто вртоглавим привредним успехом „азијских тигрова“, који радном етиком достижу, и престижу, западне конкуренте.³³ Код нас још увек живи успомена на Османлије који су од лењости направили стил живота. То није сметало једном од најрелигиознијих и најконзервативнијих региона данашње Турске да изврсном радном етиком постигне значајан привредни развој.³⁴ Рад Ристићеве је значајан пре свега јер је отворио питање односа већинске религије, и уједно најутичајније установе у Србији, према раду, тржишној утакмици и богаћењу. Дебата на ову тему ће се убудуће сигурно развијати.

Криза вредности рада има и предвидљиве последице, пре свега економске. Она утиче на мотивацију радника, умањујући такмичарски дух, тежњу за изузетношћу, усмереност на постигнућа и темељност у обављању задатака. Искоришћеност радног времена ће бити мања, као и квалитет производа/услуге, што ће имати за

³² Ристић Ирена 2005., „Религија као фактор политичке културе и економског развоја“, Филозофија и друштво 28/3, 145–161.

³³ Niles F. S. 1999., „Toward a Cross-Cultural Understanding of Work-Related Beliefs“, Human Relations 52/7, 855–867.

³⁴ ESI, Islamic Calvinists 2005., Change and conservatism in Central Anatolia, Berlin-Istanbul.

последницу смањену конкурентност предузећа. Једном речју, радник ће произвести мању додатну вредност а предузеће ће остваривати мању добит. Најзад, из смањене добити биће дељене мање плате, чиме се затвара круг потцењивања рада („за ове паре добро је и да долазим на посао“). Ако се овај процес дешава на нивоу друштва биће затворен још један круг – круг сиромаштва.

До овог процеса може да дође одоздо, тако што ће радници наметати лошу радну етику, али и одозго, из менаџмента предузећа. Запошљавање преко везе а не по способностима, додељивање стимулација без обзира на резултате, намештање послова, корупција и монополизам углас поричу да се радом стиже до успеха и зараде. Што се конкретних последица тиче, запошљавање преко везе угрожава најзначајнији ресурс 21. века, знања и вештине, јер места стручних, образованих и борбених прогресивно заузимају „везисти“. Намештање подразумева нижи квалитет производа и услуга, јер укида професионализам. Штавише, непоштовање правила, рокова и стандарда постаје основни начин за успех „посла“. Антименаџмент и анти-радна етика чине складан анти-систем.

Аргумент: „Систем не ради – ја не радим“, наиме, функционише у оба правца. Послодавци једнако говоре: „Како да их плаћам кад не раде“, а представници система: „Како да развијемо вредност рада кад гласачи неће да чују ни реч рад“. У ствари, на делу је пребацивање одговорности за заједничку лошу радну етику са једног члана заједнице на другог: ја не радим јер он не ради. Сем привреде, последице постоје свуда где су потребни рад, одговорност и организација. Следеће области на удару су управа, здравство и образовање.

Подвојеност вредновања рада упућује на непостојање друштвеног консензуса. Оно је потврђено и у другим основним начелима, попут демократије или патриотизма, око којих постоји неслагање у нашем друштву. А управо консензус, као најмањи заједнички садржалац, дозвољава да вредности посматрамо као друштвену категорију. Без њега, тешко је говорити о вредностима изван личности, и према раду ће се свако односити како је научио и како мисли да треба. У таквим околностима услове за кризу испуњавају поменуто наслеђе, системски проблеми и свакодневни негативни примери, као убедљиви разлози да личност усвоји баш негативну вредност рада.

Закључак

Криза вредности рада се у ствари не састоји толико од „безакоња“, колико од двојства радне и антирадне етике у Србији. Обе су изграђене животне мудрости, са својим узроцима и традицијама, засноване пре свега на животном искуству. За све битне ставке радне етике постоје и супротне ставке антирадне етике. У вредностима: рад је/није добар; у ставовима: рад се исплати/не исплати; у понашању: дати/не дати све од себе, преузимати/пребацивати одговорност, урадити посао до краја/до пола... Антирадна етика није искључиво својствена нашем друштву, нити само бившим комунистичким земљама. Она је присутна и на капиталистичком Западу. Наш случај је посебан по томе што она није маргинална, не задржава се на улози вентила или критике, већ је широко распрострањена и претендује на нормативну улогу.

Промене у вредностима су предуслов успешних друштвених промена. Простим језиком говорећи, транзиција у којој се налазимо је прелаз са социјалистичке на тржишну привреду. Њен успешан завршетак зависи од развоја вредности рада, која одговара тржишној привреди суверене демократске државе.

Неопходно је, дакле, раскрстити са остацима из феудализма, турског ропства, комунизма и кризе деведесетих, и афирмисати радну етику.

У Србији приватник хоће да му се ради и суботом и недељом и десет-дванаест сати дневно, а онда радницима даје понижавајућу плату, за коју још треба и да му буду захвални. Многи ни не уплаћују никакве порезе и доприносе. Мало је вероватно да постоји приватник који у Србији плаћа прековремени рад, рад суботом и недељом. И држава је у катастрофалном стању када се сагледа ко ради у државним службама, и какву квалификацију има. За све то је крива корумпирана власт која није увела ред у овој области, која је понизила људе, која је омогућила приватницима да раде шта хоће, јер то што овде раде, не могу да раде нигде у нормалном свету. У овој земљи посао је привилегија, а не основна људска потреба, и док је тако нема нам опоравка. А и сам народ се одвикао од рада и учења, сви хоће велике паре преко ноћи, нико неће жестоко да запне, да уради нешто како треба, сви паметују, а паметних нема. Не треба имати пророчки дар да би се видело какву будућност имамо са таквим радницима и таквим послодавцима.

Литература

1. Цвијић Јован 1991., Балканско полуострво, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
2. Дворниковић Владимир 1995., Борба идеја, Београд, Терсит.
3. Дворниковић Владимир 1990, Карактерологија Југословена, Просвета, Београд.
4. ESI, Islamic Calvinists 2005., Change and conservatism in Central Anatolia, Berlin-Istanbul.
5. Јеротић Владета 1999., Вера и нација, Београд, Арс Либри.
6. Јеротић Владета 2003., Србија и Срби, Београд, Арс Либри.
7. Landes, D., Huntington, S., 1998., „Cultures in the 21st Century: Conflicts and Convergences“, uvodno izlaganje, Wealth And Poverty Of Nations, London, Colorado College's 125th Anniversary Symposium.
8. Лужански Тешић Душан 2004., Магија понављања истог, Београд, Пркос.
9. Марић Јован 1998., Какви смо ми Срби?, Београд, Барекс.
10. Марковић Р. Ж., Срби раде најмање у Европи, [www.pressonline.rs/.../Istraživanje+Pressa%3A+Srbi+rade+najmanje+u+Evropi!](http://www.pressonline.rs/.../Istra%20zivanje+Pressa%3A+Srbi+rade+najmanje+u+Evropi!) Београд 04. 08. 2010 Пресс.
11. Niles F. S. 1999., „Toward a Cross-Cultural Understanding of Work-Related Beliefs“, Human Relations 52/7.
12. Нодило Натко 2003., Стара Вјера Срба и Хрвата, Београд, МВТЦ.
13. Пантић, Д., 1995., „Доминантне вредносне оријентације у Србији и могућности настанка цивилног друштва“, Потиснуто цивилно друштво, Београд.
14. Ристић Ирена 2005., „Религија као фактор политичке културе и економског развоја“, Филозофија и друштво 28/3.
15. Спасић Биљана 2005., Зашто Срби нестају?, Ужице, Графичар.
16. Шушњић Ђуро 1997., Дијалог и толеранција, Београд, Чигоја штампа.
17. Тодорова Марија, 1997., Имагинарни Балкан, Београд, XX Век
18. www.vesti.rs/Politika/Cesid-Malo-poverenja-u-institucije.html.